

VÁRAKOZÁSOK, ATTITŰDÖK, GAZDASÁGI SIKER¹

Az amerikai tapasztalatok²

1. Kiindulópontok

A gazdasági fejlődés forrásait tanulmányozó kutatók a motivációk, attitűdök és a kulturális jellegzetességek szerepét illetően szembetűnő kettősséggel találkozhatnak a szakirodalomban. A hatvanas évek elejének irányadó kultúráközi kutatásai — az akkor egyedül rendelkezésre álló — keresztmetszet-jellegű felvételeken alapultak. E szerzők alapvető tételként posztulálták a szimbolikus környezet hatását a gazdasági fejlődésre. Érvelésük szerint egy társadalom domináns értékei és attitűdjei döntő módon befolyásolják a gazdasági intézmények jellegét és a népesség gazdasági magatartását. A témakörben nemcsak olyan klasszikus szerzőkre utalhatunk mint a motivációk szerepét a középpontba helyező McClelland (1961), vagy az aspirációk befolyását hangsúlyozó Katona (Katona et al. 1971), de az összehasonlító kutatások e vonulatához újabb munkák is társulnak. Inglehart (1990) például a materialista, illetve posztmaterialista értékeknek a gazdaságra való hatását is vizsgálta többek közt; Kohn és Slomczynski Egyesült Államokra és Kelet-Európára kiterjedő összehasonlítása (1990) pedig az önmeghatározás képességének általánosan érvényesülő szerepére hívta fel a figyelmet a személyes gazdasági pozíció alakulásában.

A hatvanas–hetvenes évek fordulójától már a longitudinális megközelítés is a gazdasági fejlődés forrásait kutatók rendelkezésére áll, s ezzel lehetővé válik a keresztmetszeti adatok szabta korlátok bizonyos áthidalása. A longitudinális adatok használata azonban mind ez idáig egy adott országra, homogén kulturális közegre szorítkozott. E kutatások — mint alább részletezzük — már ellentmondásosabb következtetésekre jutottak az attitűdök gazdasági szerepét illetően. Az attitűdök aktív szerepének kiemelésével szemben többen az összefüggés ellenkező irányára: a gazdasági folyamatok és pozíciók általi meghatározottságukra helyezték a hangsúlyt. Megállapításaiknak különös nyomatékot adtak azok a módszertani megfontolások, melyek a longitudinális adatoknak a keresztmetszettel szembeni előnyeit hangsúlyozták, nem utolsósorban a kauzális elemzések szempontjából.

A korai kultúráközi vizsgálatok következtetéseit — melyek tehát a motivációk, attitűdök fontosságára hívták fel a figyelmet a gazdasági fejlődésben — némileg aláásták a longitudinális vizsgálatok egyes megállapításai; az eredmények azonban nem voltak ellentmondásmentesek. A PSID (Panel Study of Income Dynamics) vizsgálatok bizonyos adatai az attitűdök ténylegesen meglévő gazdasági szerepét hangsúlyozták³, más elemzések mérlege inkább negatív volt.⁴ Azonban a PSID-től független longitudinális adatforrásokból származó különféle feldolgozások is egymással szem-

ben álló következtetésekre jutottak, melyekről aztán élénk vita folyt. Az NLS (National Longitudinal Studies)⁵ kutatásra épülő egyik elemzés, mely az attitűdök önálló szerepét mutatta ki bizonyos gazdasági pozíciókra, a PSID-adatbázist használó kutatókat az adatok és módszerek felülvizsgálatára és arra ösztönözte, hogy az adatokat összehasonlítható almintákon elemezzék újra (lásd Duncan és Morgan 1981; illetve Andrisani 1981). Azonban ezek az új szempontú elemzések sem vezettek egyértelmű eredményekre.

Az ellentétes megállapítások okozta zavart csak felerősítette bizonyos társadalompolitikai implikációk szerencsétlen egybeesése. A szegénység témájával összefüggésben számos utalás (Hill et al. 1985; Corcoran et al. 1985) történt arra a körülményre, hogy az attitűdök aktív gazdasági szerepéről tett megállapítások egyes értelmezésekben az „áldozat felelősségre vonásához” szolgáltatathat alapot. Valóban lehetséges — ha ennek mértékét nehezen is tudnánk felbecsülni —, hogy ilyen és hasonló megfontolások bizonyos esetekben rányomták bélyegüket az adatok interpretálására és a levont következtetésekre.

Mi viszont, akik alapján különböző szociokulturális közegből, másfajta gyakorlati és kutatási tapasztalatok alapján közelítünk e problémához, némileg eltérő szempontokat hangsúlyozunk. A bürokratikusból a piaci típusú gazdasági struktúrába való átalakítás nehéz feladatával küszködő közép-és kelet-európai társadalmaknak még azzal a teherrel is meg kell birkóznuk, amit a széles körű szkepticizmus és a lakosság jelentős csoportjainak bizalomhiánya jelent; olyan mentalitásokról, attitűdökről van szó, melyek mélyen gyökereznek e társadalmak történeti múltjának szerencsétlen tapasztalataiban.⁶ Úgy gondoljuk, hogy az ilyen típusú attitűdök nem változnak meg egyik napról a másikra. Kedvező esetekben — erre az amerikai történelem kellő számú példát nyújt — az optimizmus és a felmerülő problémák megoldhatóságába vetett hit sokat lendíthet a gazdasági fejlődésen. Ugyanúgy, ahogy a széles körű bizalmatlanság és önbizalomhiány viszont komoly akadály lehet a fejlődés útjában.⁷

Amikor e kérdéskört az amerikai kontextusban kezdtük tanulmányozni, az a kivételes lehetőség is nagy vonzerőt jelentett, amelyet a több mint húsz éves longitudinális PSID-adatbázis nyújt az érdeklődő kutatók számára; ezen belül azok a tények, hogy nagyméretű, országos mintáról van szó, továbbá a vizsgálat több évre vonatkozóan tartalmaz attitűd-kérdéseket, a családok gazdasági helyzetéről pedig közel negyedszázadon keresztül folyamatos adatokat. A korábbi vizsgálatok ellentmondásos eredményei ellenére az olyan kommentárok is bátorítólag hatottak, amilyenek például a PSID-vizsgálatok első kötetének összefoglalója zárul: „Végso soron nehéz elképzelni, hogy ne lennének bizonyos helyzetek, melyekben számítanak az egyéni erőfeszítések” (Five Thousand American Families, Vol.1, 1974: 339).

Az Ann Arbor-i adatbázis tekintélyes változóegyüttesének tanulmányozása nyomán az a benyomásunk alakult ki, hogy a fogalmi hangsúlyok és a mérőműszerek bizonyos módosítása pozitív irányba vezethet a vitás kérdésekben.

1. Részben gyakorlati megfontolásokból — mint a kellő számú indikátor megléte —, illetve maguk az attitűd típusú adatok viselkedése alapján elemzésünk a „várako-

zás-attitűdöket" (expectancy attitudes) választotta alapváltozóként. Elfogadtuk azt a Gurin–Gurin (1970) által posztulált — és az atkinsoni motivációs elmélet (Atkinson 1964) által vezérelt — fogalmi megkülönböztetést, amelyből a PSID-vizsgálatok java-része is kiindult. Tehát azt a megkülönböztetést, amely egyfelől a „motívum” (megha-tározott tárgy iránti diszpozíció), másfelől a „várakozás” (egy adott cél elérésének esélyére vonatkozó becslés) fogalmi kettősére épül. Részben tartalmi okokból (alap-kérdéseinkkel való közvetlenebb összefüggése alapján), részben módszertani meg-fontolásokból (kidolgozottabb és időben kiterjedtebb PSID-beli változóegyüttese alapján) e kettősből az utóbbit, a várakozások tényezőjét helyeztük vizsgálatunk kö-zéppontjába, a rendelkezésre álló indikátorkészlet minél teljesebb kihasználásával. E koncepcionális hangsúly ugyanakkor annak az elméleti kiindulásunknak is megfelelt, mely — azokkal a megközelítésekkel ellentétben, melyek mint a szituatív változások-nak közvetlenül kitett, némiképp efemer jelenséget kezelik (lásd ezzel kapcsolatban Hill et al. 1985: 4) — a várakozások fogalmát nagyobb fokú ellenállóképességgel kapcsolja össze a rövid távú változásokkal szemben (az eredeti Gurin–Gurin tanul-mány kiegyensúlyozottabb felfogásával összhangban).

2. Élve a huszonvalahány éves visszatekintés nyújtotta lehetőségekkel (a korábbi elemzések többségéhez képest), mind a független mind a függő változók esetében hosszabb tartamú indikátoregyüttest vontunk be az elemzésbe.

3. A gazdasági pozíciókra vonatkozó függő változóknál az elért szintre és a válto-zások mértékére vonatkozó indikátorok viszonylag kiegyensúlyozottabb együttesének kialakítására törekedtünk (a számos PSID-vizsgálat által kiemelten kezelt változás-tí-pusú indikátorok helyett). Az alábbiakban e pontokkal még részletesebben foglalko-zunk.

Kiinduló problémáinknak, valamint a vonatkozó irodalom vitás témáinak figyelem-bevételével végül is a következő kérdésekben jelöltük meg elemzésünk csomópont-jait:

A) Tekintve, hogy a PSID-n alapuló legtöbb elemzés nem tudott erős kapcsolatot kimutatni a beállítódások és a személyes gazdasági eredmények közt (különösen amikor a beállítódások független és a gazdasági teljesítmények függő változókként szerepelnek), először is a következőkre voltunk kíváncsiak: Bizonyítható-e, hogy a várakozások szignifikáns módon befolyásolják a későbbi jövedelmeket (mint a sze-mélyes gazdasági teljesítmények Amerikában kiemelt fontosságú mutatóját), ha más alapváltozók hatását kiszűrjük? Ha létezik ilyen hatás mind a szint-, mind a változás-jellegű indikátorokra, kimutatható-e? A hatás akkor is fennmarad-e, ha a kiinduló jövedelemszint hatását kiszűrjük? Milyen mértékűek e hatások más változókhoz vi-szonyítva, illetve abszolút értelemben?

B) Mivel számos PSID-elemzést különféle részmintákon végeztek (különös figye-lemmel az alacsony jövedelmű csoportokra), a következő kérdés a vizsgált összefüg-géseknek különböző társadalmi-demográfiai csoportokban való érvényesülését érinti: Milyen különbségek találhatók az attitűdök és a gazdasági pozíciók (és mobilitás) kapcsolatában a különböző társadalmi alcsoportok közt?

C) Mivel feltételezhető, hogy a kulturális befolyások, illetve a (tágabb vagy szűkebb) milió kulturális jellege önálló szerepet játszik a gazdasági fejlődés tényezői között, lényeges kérdésnek tűnik, hogy fellelhetők-e bizonyos kontextuális hatások a várakozások érvényesülésében, akár a makroszintről legyen szó (mint egyes régiók vagy települések esetében), akár az olyan mikroszintű befolyásokról, mint a családi kapcsolatok.

D) Mivel számos elemzés jelezte, hogy a munkaerőpiaci viszonyok változásai döntő hatással vannak a gazdasági eredmények alakulására, és mivel az is feltételezhető, hogy a lehetőségstruktúrák az esetleges attitűdhatásokat befolyásolják, logikus annak vizsgálata, léteznek-e a gazdasági ciklusokkal szinkron ingadozások a várakozások és a jövedelmek kapcsolatában. Lehet-e alapja annak a hipotézisnek, hogy a recessziós időszakok beszűkítik az egyéni motivációk mozgásterét. Vagy éppen a gazdasági nehézségek időszakaiban jutnak határozottabban érvényre a beállítódásokban meglévő egyéni különbségek? A PSID longitudinális jellege lehetővé teszi e kérdés vizsgálatát.

E) Mivel a várakozások és a gazdasági eredmények (a jövedelmek alakulása) közti kapcsolatok különböző utakon-módokon jöhetnek létre (mint a munkabefektetés növelése, a pozicionális előmenetel, a továbbtanulás formái, a munkahelyváltoztatással kapcsolatos lakóhelyváltoztatások, vagy a háztartások munkaerőpiaci részvétele), fontos annak vizsgálata, hogy létezésük esetén milyen csatornák közvetítik leghatásosabban a gazdasági eredményekre való attitűdhatásokat. (Ebben a tanulmányunkban az A, C és E kérdésekkel foglalkozunk részletesen.)

2. Módszertani megfontolások⁸

A személyes gazdasági sikert illető általános várakozások koherens mérőeszközének kialakítása elemzésünk egyik kulcsmozzanata. Utaltunk arra a benyomásunkra, hogy a korábbi vizsgálatok nem használták ki igazán az indikátorok széleskörűségében és a megisméltések nagy számában rejlő lehetőségeket. Noha az alkalmazott motivációs kategóriák a vizsgálatok évtizedei alatt számottevő változáson mentek keresztül⁹, az ezekből következő mutatók túlságosan specifikusak maradtak. Néhány kivételtől eltekintve¹⁰, a legtöbb vizsgálatban a motivációs indexek mindössze egy-egy év megfigyeléseire épültek (talán nem függetlenül attól a tényről, hogy a szituatív tényezőknek nagy jelentőséget tulajdonítottak a motivációk alakulásában). Mi viszont az általános várakozásokat tartósabb jelenségekként tételeztük. Ahogy Lachman (1985) részletesen dokumentálja, a különböző attitűd-ítemek időbeli stabilitása alapot ad ilyen feltevésre.

Attitűd-mérőeszközünket az 1968 és 1972 közt minden évben rendelkezésre álló ítemekre alapoztuk (bizonyos esetekben azonban a még egy alkalommal, 1975-ben történt megisméltés adatait is felhasználtuk). Ezek a következők — a korábbi kutatások által megkülönböztetett mozzanatokot ölelték fel: észlelt személyes hatékonyság; a tervezés iránti beállítódás; jövőorientáció; másokban való bizalom. Mivel e dimenzi-

ók közt bizonyos átfedést tételeztünk fel, az őket alkotó (összesen hét itemre kiterjedő) indikátoregyüttest először egy 1968 és 1972 közötti évenkénti exploratív faktoralízisnek vetettük alá. A kapott faktorstruktúrák gyakorlatilag valamennyi évre vonatkozóan egybeestek. A korábbi elemzések kategóriális felépítésétől bizonyos fokig eltérően, két dimenzió rajzolódott ki. Az „általános várakozások” dimenziójaként tekinthető első tengely a korábban a személyes hatékonyság, tervezés és bizalom címszavak alatt külön-külön számításba vett itemeket együttesen foglalta magába (ezen belül a bizalom tényezője is — számunkra kissé meglepő módon — jól illeszkedett e faktorhoz). A második dimenzió alapelemeit képező, a jövőorientációra és a takarékoskodásra vonatkozó itemek ugyanakkor világosan elváltak a várakozási szindrómától.

A következő lépésben az első dimenziót képező itemek öt éves együttesével végeztünk főkomponens-elemzést. Az 1. táblázat az első rotálatlan főkomponenst közli, amely határozott item-közi és időbeli koherenciát is mutat fel. (Az egyes itemek átlagos faktorsúlyai 0.57 és 0.48 között mozognak, míg az egyes évekhez tartozó itemek átlagos faktorsúlyai 0.48 és 0.55 között, úgy, hogy a későbbi években valamivel magasabbak mint az elsőben.)

1. táblázat

Az „általános várakozások” dimenziója tételeinek* főkomponens-elemzése (első rotálatlan komponens)

FAKTOR MATRIX	FAKTOR 1	SAJÁTÉRTÉK	KUM.GYAKORISÁGA
BIZTOS68	.49776	6.92	27.7
TERVEZ68	.46552		
KERESZTÜLVISZ68	.47475		
BEFEJEZ68	.44890		
MEGBÍZIK68	.52270		
BIZTOS69	.56543		
TERVEZ69	.47447		
KERESZTÜLVISZ69	.55413		
BEFEJEZ69	.41680		
MEGBÍZIK69	.54695		
BIZTOS70	.59173		
TERVEZ70	.49316		
KERESZTÜLVISZ70	.56952		
BEFEJEZ70	.45647		
MEGBÍZIK70	.56173		
BIZTOS71	.59265		
TERVEZ71	.50774		
KERESZTÜLVISZ71	.58666		
BEFEJEZ71	.44284		
MEGBÍZIK71	.56641		
BIZTOS72	.59671		
TERVEZ72	.50082		
KERESZTÜLVISZ72	.59555		
BEFEJEZ72	.47293		
MEGBÍZIK72	.57815		

* Az öt tétel pontos szövege a következő: 1. Általában biztos volt-e abban, hogy az élete az elképzelt mederben halad, vagy voltak olyan időszakok, amikor nem volt ebben egészen biztos? 2. Ön inkább az a típus, aki előre megtervezi az életét, vagy inkább az, aki egyik napról a másikra él? 3. Mikor megtervezi a dolgait, általában sikerül ezt az elképzelt módon véghezvinni, vagy gyakran közbejön valami, ami miatt változtatni kell? 4. Melyiket mondaná: majdnem mindig sikerül az elkezdett dolgokat befejeznie, vagy néha a befejezés előtt fel kell hagynia vele? 5. Melyiket mondaná: a legtöbb emberben megbízik, vagy inkább némelyikben, vagy csak nagyon kevés emberben bízik meg?

E főkomponens révén számított faktorszakórok képezték további elemzésünkben az „általános várakozások” indexének alapját. Bár a korábbi vizsgálatokban alkalmazott, az egyedi itemek egyszerű összegzésén alapuló indexek is szóba jöhettek volna, a faktorszakórok választottuk. Fő függő változóinkkal, a jövedelemadatokkal ez utóbbiak ugyanis valamivel magasabb korrelációt mutattak. Azonban amint az egyszerű összegzésen és a faktorszakóron alapuló indexek közti .99-es korreláció jelzi, a kétfajta számítás nem vezet túlságosan különböző eredményekre.¹¹

Az empirikus illeszkedés ellenére kérdéses maradhat az öt item közti tartalmi koherencia. Közelebbről szemügyre véve azonban felfedezhetők a közös elemek. A

személyes hatékonyság olyan tényezői, mint az életpályára vonatkozó bizonyosság, a személyes tervek megvalósításával kapcsolatos pozitív tapasztalatok, vagy az egyszer elkezdett dolgok keresztülvitelére törekvés, mind a jövő iránti bizalmat és a problémák megoldhatóságába vetett hitet fejezi ki. A hosszabb-rövidebb időre előre tervezés szokása is a dolgok véghezvitelét illető pozitív várakozásokat tükrözi. Végül, a mások iránti bizalom iteme azt a reményt is kifejezi, hogy nem fogják gátolni, esetleg barátságtalan módon kihasználni tervei megvalósításakor. Röviden szólva, a dimenzió valamennyi tényezője bizonyos fokú reményt vagy optimizmust fejez ki.

A társadalmi-demográfiai csoportok közti különbségek az index érvényességéhez is fontos adalékot nyújtanak. Így a magasabb iskolázottságú csoportok esetében magasabb a várakozási szint. A faji hovatartozás is lényeges eltéréseket jelez, a feketebőrűek kedvezőtlenebb várakozásaival. A háztartásfőkon belül említést érdemel a férfiak és a nők közti különbség, az egyedülálló nők lényegesen alacsonyabb várakozási szintjével (ez a különbség ugyanakkor lényegesen kisebb az egyes háztartások férfi és nő tagjai között). A foglalkozási csoportok közt is jól értelmezhetőek a kiugró jellegzetességek, az értelmiségiek és menedzserek helyezkednek el a pozitív, a szakképzetlen munkások a negatív póluson. Finomabb elemzés (a legerősebb tényezők: mint az iskolázottság és a faji hovatartozás hatását kiszűrő ANOVA) azonban némiképp eltérő profilt eredményezett: így már a farmerek és a menedzserek, majd a vállalkozók, önállók az elsők a sorban, és az értelmiségiek, magas beosztású alkalmazottak csak utánuk következnek. E minta a tulajdon és a piaci tevékenységek jelentőségét sugallja a várakozás-attitűdök kondicionálásában.

Ami az elemzésünk elsődleges függő változóit illeti, a korábbi vizsgálatokkal összhangban — a gazdasági siker alapvető indikátoraként — a háztartásfők személyes (bér- és más munka-) jövedelmének alakulására fordítottunk kitüntetett figyelmet. Bár néhány vizsgálat a családi összjövedelmet vagy a (háztartáslétszámra alapozott) jövedelem/szükséglet rátát is figyelembe vette, a magunk részéről az éves és hosszabb távú keresetet emeltük ki mint az egyéni erőfeszítéssel legközvetlenebb kapcsolatban álló indikátort. Bizonyos torzulások elkerülésére korrekciókat is végrehajtottunk. Így évről évre kihagytuk azokat a jövedelemadatokat, amelyek évi 500 óránál kevesebb munkamennyiségen alapultak. (Különböző vizsgálatok 500 és 1500 óra közt eltérő limiteket állapítottak meg. Az adatok tanulmányozása azt a benyomást keltette, hogy a küszöb valójában nem annyira 500 és 1500, hanem 0 és 1500 óra közt húzódik, s ezért az alacsonyabb határértéknél maradtunk.) Másodszor — tekintettel a munkaerőpiaci részvétel jellegváltozásaira a nyugdíjaskor előtti időszakban — 61 éven felül a további időszak jövedelmeit nem vettük figyelembe. (E szakaszolást empirikus alapon, a mintanagyságot is figyelembe véve állapítottuk meg.)¹² Végül, a PSID-vizsgálatok többségéhez hasonlóan, mi is alkalmaztuk a jövedelemadatokat (természetes) logaritmikus transzformálását, hogy kiküszöböljük az erősen ferde eloszlásból következő torzításokat. (Előzetes elemzésekben a szélsőséges jövedelem-adatok levágásával további korrekciót is végeztünk, a logaritmikus transzformáció mellett azonban ez már nem mutatkozott lényegesnek.)¹³

Az attitűdök jövedelemhatásának elemzésébe a (kiszűrni kívánt) kontrollváltozók állandó együttesét vontuk be. Ez a gazdasági pozíció legerősebb társadalmi-demográfiai meghatározóinak a PSID-vizsgálatokban rendszeresen alkalmazott változóegyüttesét jelentette, úgy mint az iskolai végzettség, a lakóhely (a körzet legnagyobb városa), a nem és a faji hovatartozás. Elemzéseink fontos mozzanataként az (1967-es) induló jövedelemszintet is bevontuk az elemzésbe.¹⁴

3. Az adatelemzés és a főbb megállapítások

3.1. A várakozás-attitűdök általános hatásai a keresetek alakulására

A várakozás-attitűdök általános jövedelmi hatásainak felmérésekor a legelső stratégiai döntések egyike a szint, illetve változásjellegű jövedelem-indikátorok közti választás az elért gazdasági eredmény függő változójának meghatározásakor.¹⁵ Bár a PSID-elemzésekben szokásos ökonometriai modellek többnyire a változások verziót részesítik előnyben, az alapul szolgáló emberi tőke megközelítés keretében éppoly jogosult a jövedelemszintre vonatkozó adatokkal¹⁶ dolgozni. Például az iskolai végzettség mint (egy meghatározott képzettségi szint után rendszerint konstans) erőforrás jövedelmi vonzata mérésekor egészen természetes, hogy függő változóként szint típusú indikátort alkalmazzunk. Ha az általános várakozásokhoz is bizonyos hosszabb távú stabilitást kapcsolunk, ezek az attitűdök is mint a későbbi gazdasági eredményeket pozitívan (vagy negatívan) befolyásoló erőforrások foghatók fel. Végül is — a változás alapú verziók bizonyos fajtáinak jogosultságát is elismerve — úgy döntöttünk, hogy elemzéseinkbe mind a két (szint és változás) típusú indikátort bevonjuk.

Hasonló probléma forrása az induló jövedelemszint bevonása a kontrollváltozók együttesébe. Ha az általános várakozásokat csupán efemer jelenségeként fogjuk fel, mely az életkörülmények hullámzásait (mint a kereseteknek az életesélyeket behatároló változásait) passzív módon tükrözi, úgy az induló jövedelemszintet mint az általános várakozások szintjét alapvetően meghatározó tényezőt feltétlenül be kell vonnunk az elemzésbe. Azonban ha ezeket a beállítódásokat tartós képződményeknek tekintjük (s mint említettük, a várakozási indexünk időbeli stabilitására vonatkozó adatok nem mondtak ellent e feltevésnek), az időbeli összefüggések iránya nem lesz ennyire egyértelműen adott (mivel éppúgy feltételezhetjük, hogy az induló jövedelemszintet a várakozások megelőző állapota befolyásolta szignifikáns módon). E kiindulásból a kezdeti jövedelemszint bevonása már nem lesz kötelező. Hogy megállapításainkat biztosabb alapokra helyezzük, e tekintetben is a két verzió együttes alkalmazása mellett döntöttünk.

Végül azt is el kellett határoznunk, milyen időtávokat válasszunk, amikor a kereseteket mint alapvető függő változóinkat meghatározzuk. Mivel várakozási indexünk 1968 és 1972 közötti adatokat foglal magába, az ezután következő 1973 és 1987 közti időszak jön számításba. Az első kérdés az volt, hogy évenkénti adatokkal vagy

hosszabb periódusok összesített adataival dolgozzunk-e. Az utóbbi megoldás el-
őnyei közé tartozik, hogy mérsékli a jövedelemadatokban meglévő véletlen ingadozá-
sokat, és emeli az eredmények általánosíthatósági szintjét. Az éves adatok viszont
alkalmasabbak lehetnek a rövid és hosszú távú hatások megkülönböztetésére, és az
esetleges ciklikus hatások kimutatására. E megfontolások alapján ebben a vonatko-
zásban is különböző típusú változókkal dolgoztunk elemzésünkben. Először az 1973
és 1987 közti évenkénti adatok eredményeit fogjuk tárgyalni. Regresszióelemzéseink
olyan (62 év alatti) személyekre terjednek ki, akik az egyes években több mint 500
órát dolgoztak (az idő előrehaladtával csökkenő esetszámok a mintabeli személyek
emelkedő életkorával függnek össze).

A 2. táblázat az elemzéseknek arról az első etapjáról ad számot, melyben az
általános várakozások jövedelmi hatásait anélkül vizsgáltuk, hogy az induló jövede-
lemszintet bevontuk volna a kontrollváltozók közé (az utóbbiak között viszont szere-
pelt az iskolázottság, életkor, nem, faji hovatartozás, régió és a település nagysága).
Az attitűdhatásokat jelző adatok mellett kiegészítő információként a modellek össz-
magyarázatát, továbbá a várakozás-indexnek az évenkénti jövedelemadatokkal való
alakkorrelációját is megadjuk.

2. táblázat

*A várakozás-attitűdök hatása a háztartásfők éves keresetére 1973 és 1987 között, az induló
jövedelemszintet nem kiszűrve (kontrollváltozók: iskolázottság, kor, nem, faji hovatartozás,
lakóhely, régió)*

	N	Béta eh.	T- érték	szign. szint	R ² (adj.)	0-ad rendű korr
ln(jöv73)	1411	.15	6.2	.0000	.46	.45
ln(jöv74)	1368	.17	6.8	.0000	.43	.45
ln(jöv75)	1325	.17	6.6	.0000	.43	.45
ln(jöv76)	1296	.15	5.8	.0000	.39	.41
ln(jöv77)	1282	.16	6.2	.0000	.40	.44
ln(jöv78)	1238	.14	5.2	.0000	.39	.42
ln(jöv79)	1187	.14	5.1	.0000	.35	.41
ln(jöv80)	1150	.17	5.8	.0000	.37	.44
ln(jöv81)	1111	.14	4.8	.0000	.35	.41
ln(jöv82)	1060	.15	4.8	.0000	.28	.38
ln(jöv83)	1013	.14	4.3	.0000	.30	.37
ln(jöv84)	979	.15	4.7	.0000	.32	.40
ln(jöv85)	933	.10	2.8	.0054	.28	.34
ln(jöv86)	912	.12	3.5	.0005	.27	.35
ln(jöv87)	864	.12	3.4	.0006	.31	.37

Bár a tekintélyes zérus-korrelációk (0.45 és 0.34 között) is említést érdemelnek, még
fontosabb, hogy hat alapvető társadalmi-demográfiai változó kiszűrése után a szten-
derdizált regressziós koefficiensek (.17 és .10 közt) még mindig meglehetősen nagyok,
tehát az attitűdök jövedelemhatása a teljes időszakon keresztül jelentősnek bizonyul.

Figyelemre méltó az összefüggések állandósága: a (mind az alapkorrelációkban, mind a béta-együtthatókban észlelhető) nyolcvanas évek közepi mérséklődés ellenére a hatások még tizenöt évvel az attitűdök felvételi időpontja után is jelentősek maradnak. Ez az eredmény is megerősíti azt a kiinduló feltevést, hogy a szóban forgó beállítódások viszonylag stabil tulajdonságok. Ha a külső változások eredményeképp a vizsgált periódusban komolyabb változásokon mentek volna keresztül, a jövedelmekre való hatásuknak meredekebb csökkenését várhatnánk a későbbi szakaszban. (Az attitűdökre vonatkozó későbbi adatok hiányában legalábbis ilyen következtetéssel kell beérnünk.)

Ami a várakozás-attitűdök viszonylagos szerepét illeti a jövedelmek meghatározásában (a modell más független változóival összehasonlítva), valahol a mezőny közepén foglal helyet. Az egész időszakon keresztül a nem és az iskolázottság hatása után következnek (melyek béta-értékei .35 és .20 között mozognak), megelőzik a faj, régió és életkor szerepét és nagyjából egy szinten mozognak a lakóhely befolyásával.¹⁷

3. táblázat

A háztartásfők 1973 és 1987 közötti éves jövedelmei és az általános várakozások score-értékei közötti regressziós együtthatók (kiszűrve az iskolázottság, a kor, a nem, a faj és a település hatása, valamint az induló jövedelemszint)

	N	Béta eh.	T- érték	szign. szint	R ² (adj.)	0-ad rendű korr.
ln(jöv73)	1344	.07	3.1	.0020	.58	.45
ln(jöv74)	1301	.09	4.2	.0000	.57	.45
ln(jöv75)	1259	.09	3.7	.0002	.54	.45
ln(jöv76)	1228	.09	3.5	.0005	.47	.41
ln(jöv77)	1214	.08	3.5	.0005	.51	.44
ln(jöv78)	1167	.09	3.5	.0005	.48	.42
ln(jöv79)	1120	.08	3.0	.0030	.42	.41
ln(jöv80)	1084	.11	3.9	.0001	.44	.44
ln(jöv81)	1045	.10	3.2	.0013	.39	.41
ln(jöv82)	990	.08	2.5	.0014	.34	.38
ln(jöv83)	950	.09	2.8	.0060	.34	.37
ln(jöv84)	911	.11	3.5	.0001	.37	.40
ln(jöv85)	867	.04	1.1	.2540	.31	.34
ln(jöv86)	844	.10	2.8	.0060	.29	.35
ln(jöv87)	797	.09	2.7	.0080	.33	.37

Amint a 3. táblázatból kitűnik, az induló jövedelem modellbe bevonása lényeges változást eredményez a magyarázatok profiljában, különösen az első időszakban, amikor az induló és az éves jövedelmek közti alapkorrelációk még meglehetősen magasak (.60 fölött mozognak a hetvenes évek végéig). A várakozás-attitűdök önálló befolyása az előző adatsorhoz képest főleg ebben az első időszakban csökkennek,

a hatásuk azonban így is szignifikáns marad a tizenöt éves periódus egészében (legalább .01-es szinten).

A hatások átstrukturálódásával a várankozások szerepe valamelyest mérséklődik, az életkor (ahol az induló jövedelmet kontrollálva a fiatalok magasabbra emelkedő jövedelme tűnik ki), a lakóhely és a nem hatása mögé szorulva. Még inkább ez a helyzet az induló jövedelem és az iskolázottság — az adott vonatkozásban kiugró két változó — hatását illetően. A várankozás-attitűdök azonban ekkor is megelőzik a faji hovatartozás és a régió szerepét.¹⁸

Az alapvető változóink viszonylag stabil évenkénti hatásai (ami mind a várankozás-attitűdökről, mind a kontrollváltozókról elmondható) alapot adnak egy hosszabb távú jövedelmi indikátor bevezetésére. Az 1973 és 1987 közti tizenöt éves időszak már szinte az életkeresethez közelítő jövedelemaggregátumot ad. Mivel azonban a mintánknak csak kisebb része rendelkezett keresettel a teljes időszakon keresztül, e tekintetben némi engedményt tettünk az évenkénti jövedelmekhez képest. A felölelt időszakot két részre, az attitűdök felvételét követő ötéves (1973–1977), majd a további tízéves (1978–1987) időszakra bontottuk, úgy, hogy az első időszakot tekintve minimum három, a másodikban hat év munkajövedelem meglétét tekintettük szűrés i kritériumnak. Így ebbe az elemzésbe az 1973 és 1987 közti időszakban viszonylag egyenletesen eloszló, minimum kilenc évnyi munkajövedelemmel rendelkező háztartásfőket vontunk be. A ledolgozott évek számában meglévő különbségek kiküszöbölésére végső indikátorként az éves jövedelemátlagot alkalmaztuk. (Egyszersmind az évenkénti árindexek alapján korrekciót végeztünk az inflációs hatások kiszűrésére is, melyek egyébként a zömmel a második időszakban foglalkoztatottak átlagos jövedelmét automatikusan emelték volna.)

A következő elemzések (lásd a 4A és 4B táblázatot) az előzőekhez hasonlóan, az induló jövedelem kezelését illetően két változatban készültek, s ugyancsak az eddig alkalmazott hat kontrollváltozót vonták be.

4A táblázat

A várakozás-attitűdök hatása a háztartásfők 15 éves (1973–1987) aggregát keresetére 1973 és 1987 között, az induló jövedelemszintet nem kiszűrve (kontrollváltozók: iskolázottság, kor, nem, faji hovatartozás, lakóhely, régió)

	Béta e.h.	T-érték	szign. szint
Várakozás-attitűdök	.20	6.9	.0000
Nem (férfi=1, nő=2)	-.32	-12.4	.0000
Iskolázottság	.27	10.1	.0000
A körzet legnagyobb városának lélekszáma*	.20	8.0	.0000
Faji hovatartozás (fekete=1, nem-fekete=2)	.11	3.8	.0001
Régió (Dél=1, nem-Dél=2)	.06	2.5	.0142
Életkor	.00	0.2	.8513
$R^2 = .45; (N=1017)$			

4B táblázat

A várakozás-attitűdök hatása a háztartásfők 15 éves (1973–1987) aggregát keresetére 1973 és 1987 között, az induló jövedelemszintet kiszűrve (kontrollváltozók: iskolázottság, kor, nem, faji hovatartozás, lakóhely, régió)

	Béta e.h.	T-érték	szign. szint	0-ad r.korr.
Várakozás-attitűdök	.12	4.6	.0000	.46
A kezdő jövedelemszint logaritmus(1967)	.43	14.2	.0000	.62
Iskolázottság	.21	7.9	.0000	.48
Nem (férfi=1, nő=2)	-.16	-6.0	.0000	-.40
A körzet legnagyobb városának lélekszáma*	.16	6.6	.0000	.18
Életkor	-.15	-6.2	.0000	-.05
Faji hovatartozás (fekete=1, nem-fekete=2)	.07	2.6	.0097	.41
Régió (Dél=1, nem-Dél=2)	.01	0.3	.7307	.26
$R^2 = .54; (N=957)$				

* 6=500.000 lakos felett; 1= 10.000 lakos alatt

A várakozás-attitűdök hosszú távú hatásaira vonatkozó adatok, melyek korrigálni tudják a keresetek évenkénti ingadozásait, nagymértékben egybecsengenek az előző megállapításokkal. Mindkét esetben — akár kiszűrve az induló jövedelmeket, akár nem

— magasabb béta-, illetve T-értékekkel találkozhatunk, mint külön-külön bármely év esetében. E hatások erősödése jelentékenyebb, mint több kontrollváltozó (az iskolázottság, nem vagy akár az induló jövedelem) esetében.

Mielőtt a változás-típusú jövedelemadatokra térnénk, meg kell jegyezni, hogy a fenti modellek némelyike — azok, amelyek az induló jövedelmek kiszűrésén alapultak — bizonyos értelemben maguk is egyfajta diakron elemzésként tekinthetők, mivel a korábbi és későbbi szintek szembeállítását implikálják. Ennyiben a szóban forgó eredmények már önmagukban az attitűdöknek a változásokkal kapcsolatos relevanciája mellett szólnak. A tisztán változás-jellegű indikátorokkal kapcsolatban ugyanakkor fontos módszertani aggályok merülnek fel. Augustyniak et al. (1985: 241) a témával kapcsolatban hivatkozik Bohrnstedt (1969) tanulmányára, amely az óhatatlanul „közép felé hajló” eredményekre hívja fel a figyelmet a viszonyszámokon alapuló függő változók alkalmazásakor a regressziós modellekben. E torzító hatás mérséklésére a jövedelemváltozás mérésekor arányjellegű függő változók helyett különbségeken alapulókat alkalmaztunk. Elemzéseink első menetében az éves jövedelemkülönbségeket alkalmaztuk.¹⁹

Egy-két kivételtől eltekintve, az éves változásokkal kapcsolatos hatások nem bizonyultak kellőképpen szignifikánsnak. Azonban — ahogy már utaltunk erre — az évenkénti adatok különösen a változásokkal kapcsolatban óvatosan kezelendők. Az éves kereset-ingadozásokat jelentős részben idézhetik elő olyan esetlegességek, mint a vizsgálatok témakörén kívül eső egészségügyi problémák vagy a családi viszonyokban beálló változások. A személyes becslések pontatlanságai is inkább érinthetik a változás-, mint a szintjellegű adatokat. Az esetlegesség világosan megmutatkozik abban is, hogy a kontrollváltozók is csak az éves jövedelemváltozások minimális hányadát képesek megmagyarázni.

Tekintetbe véve, hogy a jövedelemalakulás „normál pályája” esetében fokozatos emelkedés valószínűsíthető, olyan elemzéseket is végeztünk, amelyek évenként csak a pozitív jövedelemváltozásokat vették figyelembe. Ez a korrekció nemcsak az összmagyarázat növekedését eredményezte (a nem, iskolázottság és életkor legnagyobb befolyásával), hanem a várakozás-attitűdöket tekintve is némileg erősebb hatást mutattak ki az elemzések. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy ennél az elemzésnél a megkérdezettek viszonylag nagy hányada (30–40%-a) morzsolódott le.

Az évenkénti adatokkal szemben a hosszabb távú változásból való kiindulás tartalmi okokkal is indokolható. Számos olyan foglalkozás esetében, ahol összességében magas életkeresetek jellemzőek (mint az üzletembereknél, vállalkozóknál), a jövedelmek jelentős hosszú távú növekedését gyakori hullámlások, időnként akár meredek zuhanások kísérik. A fenti okoknál fogva, a változás-típusú adatoknál az évenkéntiről a hosszú távú adatokra való áttérés a megbízhatóság még jelentősebb emelkedését eredményezi, mint a szintek esetében. Ezeknél az elemzéseknél a számba vett időszak egészét felhasználtuk, úgy, hogy az 1978 és 1987 közti jövedelmeket a megelőző tíz évvel vetettük egybe (a különbségük alapján). Ez a változási hatásokat illetően meglehetősen szigorú próba: ahogy a 2. táblázat adatai jelezték, a nyolcvanas évek

felé haladva, az attitűdök szerepe fokozatosan csökkent — azaz az időtáv kiterjedésével a változási hatások is inkább csökkenhetnek, mint nőhetnek.

Ami a hiányzó adatokat illeti, mindkét tízéves időszakra vonatkozóan hat-hat év munkajövedelmet tekintettünk kritériumnak (s ezen belül az első tíz év két felénél három-három évet). A hiányzó évekből eredő torzulások ellensúlyozására a két évtized átlagos éves jövedelmeit vettük alapul. A differenciákat itt is logaritmikus formára hozva, az eseteknek csak elenyésző hányadát kellett negatív változás miatt kihagyni. (Ezeknél az elemzéseknél is inflációs korrekciót végeztünk a két időszakra vonatkozóan.)

5. táblázat

*A várankozás-attitűdök hatása a háztartásfők tízéves kereseti változására az 1978–1987-es időszakot 1968–1977-tel összehasonlítva (kontrollváltozók: iskolázottság, kor, nem, faji hovatartozás, lakóhely, régió)**

	Béta e.h.	T-érték	szign. szint
Várankozás-attitűdök	.11	3.3	.0010
Iskolázottság	.19	5.71	.0000
A körzet legnagyobb városának lélekszáma **	.18	5.8	.0000
Nem (férfi=1, nő=2)	-.18	-5.8	.0000
Életkor	-.14	-4.8	.0000
Faji hovatartozás (fekete=1, nem-fekete=2)	.10	2.9	.0044
Régió (Dél=1, nem-Dél=2)	-.01	-.0.4	.6807
$R^2 = .21$; (N=957)			

* A keresetszintre vonatkozó elemzésektől eltérően a változások esetében nem vontuk be kontrollváltozóként az induló jövedelmet. Elsősorban a megelőző jövedelmek kétszeres figyelembevételét kívántuk elkerülni (a keresetváltozás mutatója ezt már eleve magában foglalta). További gyakorlati megfontolás, hogy az induló jövedelem a változási mutatókkal alacsonyabb korrelációt mutat, mint a szintre vonatkozó adatokkal.

** 6 = 500 000 lakos felett; 1 = 10 000 lakos alatt

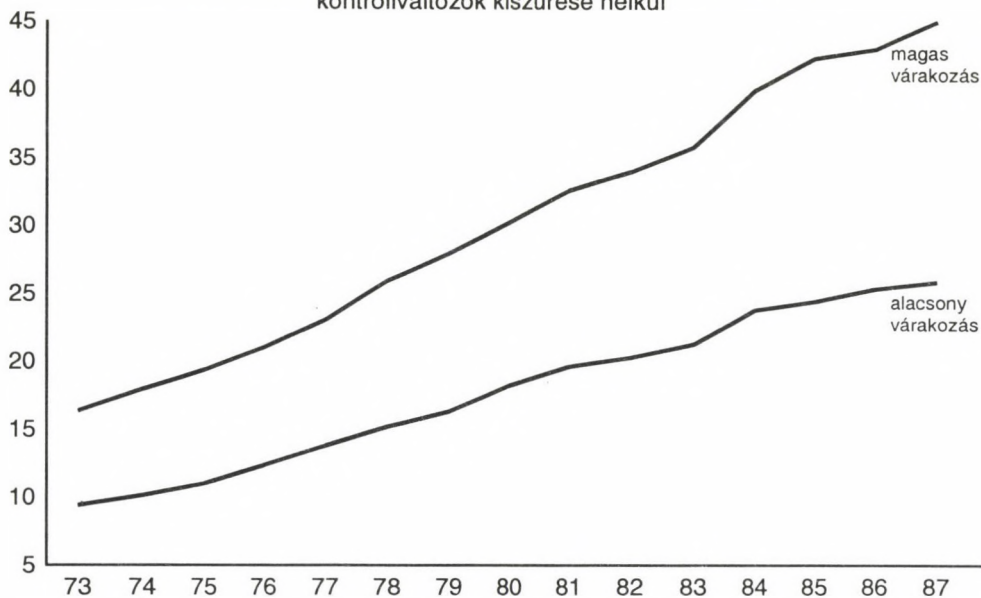
Amint az 5. táblázat jelzi, a várankozás-attitűdöknek a hosszú távú jövedelemváltozásra való hatása, lényegesen nagyobb, mint az éves változások esetében. Az is igaz ugyanakkor, hogy ez az érték alacsonyabb, mint amit a 15-éves szintre gyakorolt hatás esetében tapasztalhattunk. (Ugyanez vonatkozik a kontrollváltozókra is az életkor kivételével; a fiatalabb korcsoportok későbbi jövedelememelkedése érthető módon nagyobb, mint az idősebbeké.)

Az előzőekben azt igyekeztünk demonstrálni, hogy egyáltalán kimutathatók önálló attitűdhatások a gazdasági pozíciók alakulásában. Ai következő lépésben e hatások

konkrét méretét kívánjuk érzékeltetni. E célból az eddig folytonos változóként kezelt várakozás-attitűdöket — meghatározott intervallumok szerint csoportosítva — kategorikus változóvá alakítottuk át. Egyszerű, áttekinthető megoldásként a tercilesek alkalmazása mellett döntöttünk. A minta időbeli homogenitásának biztosítása céljából ebbe az elemzésbe csak a teljes időszakon keresztül munkajövedelemmel rendelkező személyeket vontuk be. Az 1A, 1B ábra a különböző attitűdcsoportok nominális jövedelemalakulásáról ad képet, úgy, hogy a kontraszt érdekében csak a két ellentétes csoportot, az alacsony és magas várakozási szinttel rendelkezők adatait tüntetjük fel (a közbülső csoportot kihagyva). Az 1A ábra a természetes jövedelemadatokon alapul, míg az analitikusabb 1B ábra olyan adatokat közöl, ahol az éves kereseteket a korábbi elemzésekben alkalmazott kontrollváltozók szerint korrigáltuk. Ez utóbbi a „tisztá” attitűdhatások méretét érzékelteti.

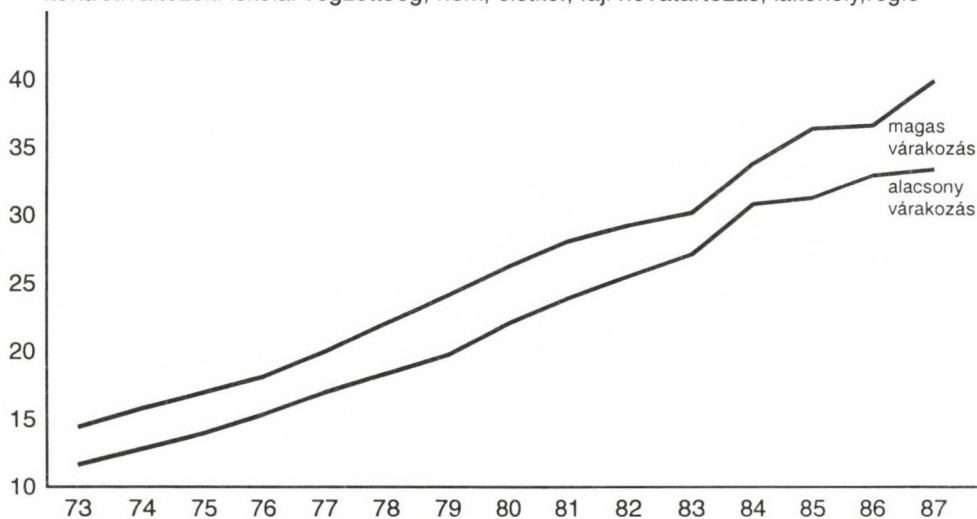
1A ábra

A magas és alacsony várakozási szinttel rendelkező csoportok
 átlagos megfigyelt keresetének alakulása 1973 és 1987 között,
 kontrollváltozók kiszűrése nélkül

1B ábra

A magas és alacsony várakozási szinttel rendelkező csoportok
 átlagos megfigyelt keresetének alakulása 1973 és 1987 között,
 kontrollváltozók: iskolai végzettség, nem, életkor, faji hovatartozás, lakóhely, régió*

* Itt is meg kell jegyezni, hogy a kauzális összefüggések jellege (iránya) a kontrollváltozókat bevonó elemzések esetében sem magától értetődő.

Bár az 1A ábra korrigálatlan adatai, amelyek óvatosan kezelendők, nem teljesen érdektelenek. Amint a görbék közti rés mutatja, a különböző attitűdcsoportok közti különbségek nemcsak abszolút értelemben nőttek időben előrehaladva, hanem kisebb mértékben viszonylagosan is. Ez a reáljövedelmekre vonatkozóan is érvényes. Míg az alacsony várakozásúak csoportja a vizsgált időszak 160 százalékos árszintemelkedését alig tudta ellensúlyozni, az ellenpóluson lévők mintegy 10 százalékos reáljövedelememelkedést tudtak elérni. Az 1B ábrán a kontrollváltozók beiktatása jelentősen csökkenti a két csoport közti különbséget, ami azonban így is növekvő marad a vizsgált időszak során. (Mivel a háztartások alapkiadásai viszonylag kiegyenlítettek, a fennmaradó „diszkrecionális” jövedelmekben meglévő különbségek a kimutatottnál nagyobbak is lehetnek.)²⁰

3.2. A kontextusok szerepe

Mivel feltételeztük, hogy a társadalmi környezet kulturális klímája (legyen szó átfogóbb vagy szűkebb közösségről) meghatározó szerepet játszik a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb, optimista vagy pesszimista általános várakozások kondicionálásában, és mivel úgy gondoltuk, hogy e hatások némelyike empirikusan is megközelíthető, a PSID-adatokat ilyen szempontból is szemügyre vettük. A makrokontextus és a mikroszintű befolyások (mint a családi befolyások) oldaláról két változótípust vettünk számításba.

Ami az előbbit illeti, a megye (county) volt a lakóhelyi közösségről rendelkezésre álló legközvetlenebb adat. A kontextuális elemzések fővonalán haladva — ahogy Boyd és Iversen (1979) részletesen kifejti — (azokban az esetekben, ahol legalább húsz válaszoló fordult elő), valamennyi megyére vonatkozóan kiszámítottuk a várakozás-indexek aggregált változóját, történetesen a számtani átlagát mint a válaszolók lakóhelyi környezete „attitűdinális klímájának” kvantitatív reprezentációját. Röviden összefoglalva, e csoportszintű változó lényegesen gyengébb hatásúnak bizonyult, mint a fentiekben tárgyalt egyéni szintű. Ha nem tekintjük a hasonló jellegű kontextuális elemzések meglehetősen vegyes eredményeit, elképzelhető, hogy az alkalmazott változó nem volt igazán releváns. A megyei szint talán túl elvont (illetve túl heterogén) aggregátum ahhoz, hogy egy adott terület atmoszféráját kifejezze.

A mikrokontextus szerepére vonatkozóan, amikor a háztartásfők feleségére vonatkozó információkat vontuk be az elemzésbe, lényegesen pozitívabb eredményeket kaptunk. A háztartásfők többszöri kérdezését követően, 1976-ban a PSID külön blokkot szerepeltetett a feleségek attitűdjeiről, mely (a bizalom itemének kivételével) az általunk alkalmazott index négy tételét is tartalmazta. A négy tétel koherens faktorstruktúrát képezett, alapot adva egy, a háztartásfőkéhez hasonló index kialakítására (ha az egyetlen rendelkezésre álló év, persze csak alacsonyabb, megbízhatósági szintet jelentett). Mivel a férjek és feleségek várakozás-attitűdjei fontos vonatkozásokban kongruensnek bizonyultak (erős korrelációval, $r = .40$), s mivel a feleségek attitűdjei —

mint alább részletesebben szólunk róla — a férjekéhez hasonló eredményeket produkáltak, indokoltnak tűnt, hogy ezek alapján közös indexet képezzünk e mikrokontextus „várakozási klímájának” kifejezésére. Ez előtt azonban egy, a felvételek eltérő időpontjával (1968–1972, illetve 1976) kapcsolatos technikai problémát kellett áthidalnunk, legalábbis csökkentenünk. Az időtáv közelítésére a férfiak (még egy alkalommal, utoljára) 1976-ban történt attitűdfelvételének adatait is bevontuk, némiképp korrigálva a háztartásfők alapindexét.

A két változó közös hatásának mérésekor alkalmazott általános gyakorlatot követve, az interakciós változót (a háztartásfő indexe/a feleség indexe) vontuk be az elemzésbe (úgy, hogy az előjelprobléma miatt mindkét szkóregyüttest nulla fölé toltuk).

Az interakciós indexszel folytatott elemzéseink az 1978 és 1987 közti — a korábbiakban alkalmazottnál öt évvel rövidebb időszakot — ölelték fel. A dolog természeténél fogva a minta is szűkebb lett; a 6. táblázat a házas férfi háztartásfőkre vonatkozóan hasonlítja össze az interakciós index alkalmazásával kapott eredményeket a fentiekben közöltekkel.

6. táblázat

Az interakciós (háztartásfő/feleség) index és az egyéni index alkalmazásával kapott regressziós eredmények összehasonlítása a házaspárok háztartásfőjén (kontrollváltozók: iskolázottság, nem, kor, faji hovatartozás, lakóhely, régió)

	Az általános várakozások interakciós indexe (mint független változó)					Az általános várakozások egyéni-indexe (mint független változó)				
	Béta	T	szign. szint	N	0-ad rendű korr.	Béta	T	szign. szint	N	0-ad rendű korr.
A kezdő jöv. nem kiszűrve:										
ln(jöv77)	.16	5.3	.0000	942	.32	.15	4.8	.0000	942	.33
ln(jöv78)	.19	6.0	.0000	909	.33	.16	4.9	.0000	909	.34
ln(jöv79)	.18	5.7	.0000	875	.32	.19	5.5	.0000	875	.34
ln(jöv80)	.17	5.4	.0000	858	.33	.16	4.8	.0000	858	.35
ln(jöv81)	.14	4.3	.0000	833	.30	.17	4.9	.0000	833	.35
ln(jöv82)	.16	4.6	.0000	789	.27	.14	3.9	.0001	789	.28
ln(jöv83)	.16	4.5	.0000	759	.29	.17	4.5	.0000	759	.31
ln(jöv84)	.13	3.7	.0002	729	.28	.16	4.2	.0000	729	.33
ln(jöv85)	.13	3.5	.0005	694	.26	.11	2.8	.0057	694	.27
ln(jöv86)	.11	3.0	.0030	683	.24	.11	2.7	.0066	683	.26
ln(jöv87)	.14	3.7	.0003	637	.28	.12	2.9	.0037	637	.29
A kezdő jöv. kiszűrve:										
ln(jöv77)	.12	4.3	.0000	921	.45	.08	3.0	.0033	921	.45
ln(jöv78)	.16	5.7	.0000	889	.41	.10	3.3	.0008	889	.39
ln(jöv79)	.15	5.0	.0000	855	.36	.13	4.1	.0000	855	.36
ln(jöv80)	.15	5.0	.0000	838	.40	.11	3.6	.0004	838	.39
ln(jöv81)	.12	3.7	.0002	813	.35	.13	3.8	.0002	813	.35
ln(jöv82)	.13	3.8	.0002	768	.29	.09	2.4	.0153	768	.29
ln(jöv83)	.13	3.8	.0001	741	.28	.12	3.3	.0009	741	.28
ln(jöv84)	.10	3.0	.0026	709	.32	.11	3.1	.0020	709	.32
ln(jöv85)	.11	2.9	.0042	674	.27	.06	1.6	.1117	674	.26
ln(jöv86)	.09	2.5	.0145	663	.26	.07	1.9	.0647	663	.26
ln(jöv87)	.12	3.1	.0020	617	.30	.08	2.0	.0468	617	.30
5 éves össz.jöv. kezdő jöv. nem kiszűrve										
kezdő jöv. kiszűrve	.19	6.2	.0000	769	.37	.19	5.8	.0000	769	.40
10 éves jöv. változások	.15	4.2	.0000	740	.26	.14	3.6	.0003	740	.26

Amint a táblázatból világosan kitűnik, az esetek többségében az interakciós indexszel kapott várakozási hatások erősebbek, mint a csupán a háztartásfő attitűdjeire épülő indexéi (a huszonkét évenkénti eredményből az utóbbiak csak négy ízben nagyobbak, míg a hosszabb periódusok esetében egyszer sem). Különösen pregnánsak e különbségek azokban a modellekben, amelyek az induló jövedelmet is bevonják a kontrollváltozók közé (ami nem független attól a tényről, hogy az induló jövedelmek az egyéni indexszel jobban összefüggnek, mint az interakciós indexszel).

Tekintetbe véve, hogy a hasonló elemzésekben szinte kivételesnek számít az egyéni szintű változók szerepét meghaladó csoportszintű hatás, indokolt az esetleges artefaktumok lehetőségével is számot vetni. Először is, felmerül, vajon nem inkább az egyedi változók felelnek külön-külön a kapott eredményekért, mint a közös tényező. Ezért az interakciós indexet a komponenseivel is összevetettük. Emlékeztünk rá: a háztartásfők esetében ez a komponens nem teljesen azonos az alapelemzéseknél alkalmazottal. E két index között a korreláció .99, s noha néhány esetben az 1975-ös felvételt is bevonó index regressziós együtthatói a külön elvégzett elemzések szerint valamivel magasabbak, egy-két kivételtől eltekintve ezek sem haladják meg az interakciós indexeit. Még meglepőbb lett volna, ha a feleségek attitűdjei magyarázzák önmagukban leginkább a férjek későbbi jövedelmeit, de az erre vonatkozó elemzések ezt a lehetőséget kizárták.²¹

Hogy a lehetséges módszertani ellenvetések mellé egy tartalmit is felsorakoztasunk, az interakciós indexet inkább az egyéni szintű attribútumokat jobban mérő változónak is tekinthetnénk, mint egy magasabb szintű entitás, a „családi klíma” kifejezőinek. Ez az érvelés részben az előzetes szelekciós hatásokra utalhatna (például inkább a hasonló, mint az eltérő gondolkodásmód előnyben részesítése, analóg hasonló kritériumok kiemelt hangsúlya a párválasztás során), részben, kissé más jelleggel, a háztartásfők eltérő képességeire a házastársuk attitűdjeinek befolyásolásában. Ha ezek a megjegyzések plauzibilisek is lehetnek, további adatokra lenne szükség az 1976-ig felvetteken kívül, hogy az idevonatkozó kérdéseket (mint például a férjek és a feleségek beállítódásainak perzisztens vagy változó jellege) empirikus vizsgálat tárgyává tehessek.

3.3. A várakozások hatásmechanizmusai — a jövedelemnövelés módjai

Az előző részek csak magával a várakozási hatások meglétével foglalkoztak, s nem firtatták, hogy valójában hogyan jutnak érvényre ezek a hatások. E kérdés külön vizsgálat témáját képezhetne volna; az adott keretek közt csak néhány lépést tettünk ebbe az irányba.

A PSID meghatározott súlypontjai bizonyos témákat mint a felnőttkori továbbtanulás vagy a területi mobilitás eleve kizártak az itt szóba jövő kérdések közül. Ami az előzőt illeti, túl kevés olyan válaszolót találtunk, akik a vizsgált időszakban szereztek valamilyen végzettséget, ahhoz hogy ezt az összefüggést komolyabban vizsgálhas-

suk. Hasonló volt a helyzet azokkal is, akik az adott évek során munkával kapcsolatos okokból költöztek egyik városból egy másikba (a nagy távolságra történő elköltözések esetében valószínű a mintából való lemorzsolódás), bár a területi mobilitás magas USA-beli szintje miatt ez az elemzési szempont minden bizonnyal lényeges lett volna.

Ezzel szemben igen sok adat állt rendelkezésre a ledolgozott munkaórákról, illetve az elért bérszintről (órakeresetről), az állások fontos minőségi jellemzőjéről. Az elmúlt évtizedek trendjeiről tett megállapítások e tekintetben sem ellentmondásmentesek. Schor (1991) arról számolt be, hogy a munkaerőpiaci aktivitás jelentősen nőtt az USA-ban a hetvenes-nyolcvanas években, beleértve a háztartásfők munkaóráinak növekedését is. A PSID-adatok ugyanakkor nem erősítették meg e tendenciákat, bizonyos elemzések egyenesen ellenkező változásokat jeleztek a munka/szabadidő viszonyban. Ahogyan egy a PSID-vizsgálatokat összefoglaló munka e kérdést tárgyalja (Duncan 1984: 101–102), az órakeresetek és a ledolgozott munkaórák közt megfigyelhető negatív összefüggések inkább a „jövedelemhatás” (a jövedelem növekedésével a szabadidő fokozódó előnyben részesítése), mint a „helyettesítési hatás” (a növekvő bérekkel fokozódó munkavégzési igény) érvényesüléséről tanúskodnak.

Noha a fentebbi megjegyzés a kérdéskör összefüggéseinek bonyolultságáról e témára hatványozottan érvényes, itt is kísérletet tettünk megközelítésmódunk alkalmazására. Mind a munkaórákra, mind az (éves munkajövedelmek és az éves munkaórák hányadosa alapján számított) órakeresetekre vonatkozóan elemzéseket végeztünk. Ezek eredményei közelebb visznek annak megválaszolásához, hogy a magasabb várakozási szintű személyek által elért magasabb jövedelmeket a jobban fizető állások vagy a nagyobb munkabefektetés alapozta meg. Első látásra e két út között nem mutatkozik valószínűségi ellentmondás. Az 1973 és 1987 közti időszakra elvégezve a korábbiakhoz hasonló (a kontrollváltozók közel azonos körét bevonó) regresszioelemzéseket, mind a munkaórákra, mind az órakeresetekre vonatkozóan a várakozás-attitűdök pozitív hatásait mutattuk ki (az utóbbit illető egy kivétellel minden esetben szignifikáns béta-együtthatókkal). A kétfajta hatás abszolút nagyságukat tekintve közel áll egymáshoz, a viszonylagos szerepet tekintve azonban inkább a munkabefektetéseken érződik a várakozások nyoma. Az utóbbi függő változó esetében az attitűdök befolyását a hetvenes években csak a nem előzte meg (a férfiak nagyobb számú munkaóráival), s a nyolcvanas években ezen kívül még az életkor (a fiatalok pluszával). Az órakereseteket illetően a várakozási befolyások az iskolázottság, a lakóhely és bizonyos években a faji hovatartozás és a régió után következnek. Az adatok azonban egészében azt sugallják, hogy a magasabb aspirációs szint a jövedelemnövelés mindkét irányában ösztönző hatást fejt ki.

A munkaórák és az órabérek közti közvetlen összefüggések viszont némileg más fénybe helyezik ezeket az összefüggéseket. Míg a teljes népességre vonatkozóan csak gyenge korrelációkat találtunk (melyek egy évben sem haladták meg a .05 szintet), a várakozási skóroknak a (3.1. részben leírt) harmadolása másfajta eredménnyel járt.²² Ahogy a 7. táblázaton látható, a munkaóra/órakereset korreláció a

magas várakozási szinttel rendelkezők esetében végig negatív (és pedig két eset kivételével igen erősen szignifikáns módon), míg alacsony várakozási szint mellett jószerint semmilyen szabályszerűség nem mutatkozik.²³

7. táblázat

A munkaórák és az órákeresetek közti korrelációs együtthatók 1973 és 1987 között a magas és az alacsony várakozási szintű csoportokban

	Magas várakozás	Alacsony várakozás
1973	-.26 ^{**}	-.06
1974	-.18 ^{**}	-.04
1975	-.19 ^{**}	.03
1976	-.20 ^{**}	.01
1977	-.23 ^{**}	.03
1978	-.25 ^{**}	.01
1979	-.23 ^{**}	.03
1980	-.23 ^{**}	.00 [*]
1981	-.25 ^{**}	.12 [*]
1982	-.18 ^{**}	.02
1983	-.15 ^{**}	.02
1984	-.16 ^{**}	-.01
1985	-.11 [*]	-.03
1986	-.14 [*]	-.03
1987	-.10	-.04

^{**} .0001-es szinten szignifikáns

^{*} .0010-os szinten szignifikáns

Az eredmények zavarba ejtőek, ha a negatív korrelációkat a mérsékelt anyagi aspirációk jeleként értelmezzük (amikor tehát a magasabb órabevételt alacsony munkabefektetési preferenciával jár együtt). Az előző eredményeket is figyelembe véve (melyek azt mutatták, hogy a magasabb várakozási szint általában véve a munkaórák kiterjesztése irányában hat), azonban ellenkező értelmezés felé hajlunk. Eszerint elsősorban a magas várakozási szintű, de alacsony bérű foglalkoztatottak azok, akik jövedelmi hátrányukat a munkabefektetésük növelésével kívánják ellensúlyozni. Az alacsonyabb várakozási szint mellett a jövedelemhiánynak viszont láthatóan kevésbé van ilyen ösztönző hatása (emlékeztetünk az indexnek azokra a konkrét komponenseire, melyek azt fejezik ki, hogy a szóban forgó személyek kevésbé érzik képesnek magukat erőfeszítéseik eredményeinek uralására).

A PSID-adatok bizonyos információkat tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a többlet-munkabefektetés elsősorban a főállás keretében (beleértve a túlórákat) vagy különmunkák formájában realizálódik. Elemzéseink szerint a magas várakozási szintű csoporthoz tartozók munkapiaci aktivitásukat a vizsgált időszakban inkább fő munkájukhoz kapcsolódva, mint azon kívül fokozták.²⁴ Egészében véve a fenti adatok azt jelzik, hogy a magas aspirációval rendelkező háztartásfők céljaikat elsősorban jól

fizető, s ha ez nem ment, megfelelő többletmunka-lehetőséget biztosító állások révén kívánták realizálni. Ezt a következtetést látszik erősíteni az a vizsgálati megállapítás is, hogy egy külön kérdésre vonatkozóan, mely a többletmunka-végzési lehetőségekről, illetve igényekről érdeklődött, a magas várakozási szintű csoportban kevesebben fejezték ki ilyenfajta hiányérzetet.²⁵

Végül röviden kitérünk még a háztartások munkaerőpiaci részvételének arra a bővülésére, melyet a feleségek kereső aktivitása hozott magával. A hetvenes, nyolcvanas években számos amerikai családban ez volt az inflációval szembeni küzdelem vezető stratégiája. Erről a trendről a PSID-adatok is számot adtak, és bizonyos elemzéseket végezhattünk arra vonatkozóan, vajon a várakozás-attitűdök relevanciája e téren is kimutatható-e.

A 3.2. részben foglalkoztunk a háztartásfők feleségeinek attitűdjeivel és a családi miliőnek a férjek jövedelmére gyakorolt hatásával. A PSID azonban maguknak a feleségeknek a kereső aktivitására és jövedelmére is tartalmaz adatokat. Míg a feleségek munkaerőpiaci részvételének tartamára (a legalább 500 órával ledolgozott évek számára) vonatkozóan nem tudtunk várakozási hatást kimutatni, és — ha a várt előjellel is — az éves keresetekkel is csak gyenge összefüggéseket tapasztaltunk, a feleségek hosszú távú (1978–87) jövedelmeit már szignifikáns módon befolyásolták a szóban forgó attitűdjeik.²⁵ Korábbi eredményeinkhez hasonlóan azonban ez esetben is befolyásosabbnak bizonyult a „csoportszintű” (a családi motivációs klímát kifejező) interakciós index, mint az egyéni szintű változó. Egészében az adatok arra utalnak, hogy a feleségek fokozott munkaerőpiaci részvétele lényeges kiegészítő stratégia volt a hetvenes, nyolcvanas években a magas igény szintű családokban.

Jegyzetek

¹ Tanulmányunk annak az anyagnak a rövidített változata, amely az Institute for Research on Poverty Discussion Papers sorozatában *Attitudes That Make a Difference: Expectancies and Economic Progress* címmel jelent meg 1993-ban. Madisoni (University of Wisconsin) kutatómunkánkat az 1992–93-as egyetemi évben az American Council of Learned Societies alapítvány American Studies programjának ösztöndíja tette lehetővé. A munkánkhöz nyújtott támogatásért, az IRP, a Department of Sociology és a Center for Demography and Ecology, UW-Madison munkatársainak is köszönettel tartozunk. Robert M. Hauser, James A. Sweet, Anne L. Cooper, Jay Dixon, Paul Dudenhofer, John Flesher, Laura Guy, Burt Penn és Ruth Sandor közreműködése, tanácsai különösen értékesek voltak. És munkánk nem jöhetett volna létre az Institute for Social Research, University of Michigan kiváló PSID-adatbázisa, dokumentációja nélkül sem.

² Jelen dolgozatunk csak röviden érinti (a bevezető részben) a vizsgált téma hazai relevanciáját. Ha az adott keretek közt ennek részletezésére nem térhetünk is ki, vizsgálatunk egyik alapmotívuma a szóban forgó összefüggéseknek a magyar viszonyok közti érvényesülése volt.

³ Lásd Morgan 1974; Seven Year Check 1976; Duncan–Morgan 1981a; Duncan–Liker 1983; Corcoran et al. 1985.

- ⁴ Lásd például Duncan–Hill 1975 bizonyos részeredményeit (így az ötéves jövedelemváltozásra vonatkozókat a fehér férfiak esetében).
- ⁵ A vizsgálat leírását és néhány fontosabb megállapítását illetően lásd Andrisani 1977.
- ⁶ Kézenfekvő ezzel kapcsolatban a Gallup rendszeres nemzetközi felételeire utalnunk, ahol a posztiszocialista országok ismételten „vezető” helyen szerepelnek a pesszimizmus foka tekintetében.
- ⁷ Nem gondoljuk, hogy a közép- és kelet-európai országok egyedül állnak e tekintetben. Hirschman (1973) hasonló problémákra hívta fel a figyelmet Dél-Amerikát illetően.
- ⁸ Eredeti tanulmányunk részletesen foglalkozik a mintának azokkal a jellegzetességeivel, amelyek abból adódtak, hogy a projekt az alacsony jövedelmű családok jövedelmi viszonyainak tanulmányozásával indult, s azokkal a PSID-ban rendszeresített átsúlyozási eljárásokkal, melyek a szóban forgó csoportok szándékos túlréprezentálása után a minta „kvázi-reprezentatív” jellegét biztosították. Az adott összefüggésben kell megemlítenünk, hogy a vizsgálat által felölelt több ezer családot és több tízezer személyt az általunk alkalmazott kritériumok (nagy számú jövedelem- és attitűd-adat megléte hosszú időszakon keresztül) jelentősen leszűkítették. A többnyire 1000–1500 fő közti elemszámok az egyes elemzésekre vonatkozóan tábláinkban találhatók.
- ⁹ Felvilágosítást nyújt erre vonatkozóan a PSID első kötetei módszertani függelékeinek összehasonlítása a későbbi fázisban preferált indexkonstrukcióval (utóbbiról lásd Hill et al. 1985).
- ¹⁰ Példa ezekre a kivételekre a *Five Thousand American Families* IV. kötetének Függeléke, mely különböző attitűdök mérésénél az ötéves átlagokkal dolgozik.
- ¹¹ Erre az erős összefüggésre alapozva, a megbízhatósági becsléseknél összegzett szkórokat alkalmaztunk. A 25 (5*5) tétel esetében az alpha-koefficiens .89 volt. Ez meglehetősen magas belső konzisztenciát jelez, akár abszolút tekintetben, akár — a kevesebb itemen vagy kevesebb éven alapuló — hasonló indexekkel összehasonlítva. (Lachman [1985] a személyes hatékonyság mutatójára átlagosan .57-es, évenként .51 és .60 közt mozgó megbízhatósági együtthatókat prezentál.)
- ¹² Ismeretes, hogy az Egyesült Államokban idősebb korban mennek nyugdíjba az emberek, mint Magyarországon.
- ¹³ A hosszú távú jövedelemindexek és a jövedelemváltozások indexei fontos módszertani problémákat implicálnak, melyekre az illető helyeken még részletesebben kitérünk.
- ¹⁴ Nem állítjuk, hogy a jövedelmek meghatározásában szerepet játszó valamennyi lényeges változót kimerítettük. A foglalkozási és osztályvonatkozás — tulajdoni és hierarchikus — tényezők viszonylagos szerepéről erősen eltérő nézetek fogalmazódnak meg az amerikai szociológiában; e vita tipikus érveiről az utóbbi időből lásd Halaby–Weakliem 1993 és Wright 1993. A magunk részéről szándékosan alkalmaztuk a legtöbb PSID-vizsgálat által kultivált „emberi tőke” megközelítés alapváltozóit, az iskolai végzettség kitüntetett szerepével. Kontrollváltozókként olyan változókat vontunk be, melyek a korábbi longitudinális elemzések tanúságai szerint szignifikánsnak bizonyultak a jövedelem meghatározásában.
- ¹⁵ A szint- és változástípusú indikátorok közötti választás bonyolult tartalmi és módszertani kérdéseiről lásd Augustyniak 1981 és Augustyniak et al. 1985.
- ¹⁶ A szóban forgó adatok azokból az elemzésekből valók, amelyeknek eredményeit a 2. táblázat közölte.
- ¹⁷ A szóban forgó adatok azokból az elemzésekből valók, amelyeknek eredményeit a 2. táblázat közölte.
- ¹⁸ A szóban forgó adatok azokból az elemzésekből valók, amelyeknek eredményeit a 3. táblázat közölte.
- ¹⁹ Az évenkénti nagyszámú negatív változás miatt az adott elemzéseket az eredeti, és nem a logaritmikus jövedelemadatokkal végeztük. (A jövedelemváltozások eloszlása egyébként is kevésbé ferde, mint a jövedelemadatoké.)
- ²⁰ Terjedelmi okokból nem részletezhetjük azokat az elemzéseket, amelyeket a vizsgált összefüggések érvényéről egyfelől a népesség különböző alcsoportjaira, másfelől a gazdasági ciklus meghatározott periódusaira vonatkozóan végeztünk. Ami az előbbit illeti, a 15 éves jövedelemszintre vizsgált várakozási hatások meglehetősen általánosnak bizonyultak a nem, faji hovatartozás, életkor, lakóhely, régió és foglalkozás szerint megkülönböztetett csoportokra vonatkozóan. Megjegyzést érdemel, hogy a leg-

masszívabb hatások az önálló, illetve az üzleti szférában foglalkoztatott, magas státuszú csoportokban tapasztalhatók, míg a bürokratikus szférához kapcsolódó értelmiségi, szellemi csoportokban az összefüggések lényegesen törékenyebbek.

²¹ Tekintve, hogy az interakciós index két, egymással erősen korreláló változó szorzata, felvetődhet továbbá az is, hogy az index tulajdonképpen egy, a várakozás-attitűdök nem-lineáris hatásait kifejező, egyéni szintű változó helyettesítője. Ennek ellenőrzésére próbaképpen elvégeztünk néhány olyan elemzést, melyben az eredeti (egyéni) index helyett annak négyzetes értékét szerepeltettük: az interakciós index ebben az összehasonlításban is erősebbnek bizonyult.

²² Ebben az esetben valamennyi, az adott évben munkajövedelemmel rendelkező válaszolóra vonatkozóan számoltuk a korrelációs értékeket.

²³ A közbülső csoport esetében valamennyi korrelációs érték negatív, de egy esetben sem szignifikáns.

²⁴ Ezeket az összefüggéseket az 1970-es, 1976-os és 1982-es évekre vonatkozóan vizsgáltuk.

²⁵ A kérdés így hangzott: „Szívesen dolgozott volna többet, ha lett volna rá alkalom?” (Itt is 1970-re, 1976-ra és 1982-re végeztünk elemzést.)

²⁶ A háztartásfőkéhez hasonlóan a feleségek hosszú távú jövedelmeit az adott időszakra vonatkozó átlag alapján határoztuk meg, úgy, hogy itt is elvégeztük az inflációs korrekciót. Az előbbtől eltérően azonban tíz évből csak három (legalább 500 órával) ledolgozott évet tekintettünk minimális kritériumnak. A szóban forgó elemzésbe a feleség iskolai végzettségét, korát, a gyermekek számát, a lakóhelyet, régiót és az induló jövedelmet (1968 és 1975 között az első legalább 500 órával ledolgozott év jövedelmét) vontuk be kontrollváltozókként. Az eredményként kapott béta-együttható .10 volt 2.3-as T-értékkel ($p.02$, $N=490$).

Hivatkozások

- Andrisani, Paul J. 1977. Internal-External Attitudes, Personal Initiative, and the Labor Market Experience of White and Black Men. *Journal of Human Resources*, 12, 308–328.
- 1981. Internal-External Attitudes, Sense of Efficacy, and Labor Market Experience: A Reply to Duncan and Morgan. *Journal of Human Resources*, 16, 658–666.
- Asher, Herbert B. 1976. *Causal Modeling*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications
- Atkinson, John W. 1964. *An Introduction to Motivation*. Princeton: Van Nostrand
- Augustyniak, Sue 1981. Some Econometric Advantages of Panel Data. In: *Five Thousand American Families*. Vol. 9, ed. by Martha S. Hill, Daniel H. Hill, and James N. Morgan. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- Augustyniak, Sue–Greg J. Duncan–Jeffrey K. Liker 1985. Income Dynamics and Self-Conceptions: Linking Theory and Method in Models of Change. In: *Life Course Dynamics*. Ed. by Glen H. Elder, Jr. Ithaca: Cornell University Press
- Bohrstedt, George W. 1969. Observations on the Measurement of Change. In: *Sociology Methodology*. Ed. by Edgar F. Borgatta, San Francisco: Jossey Bass, 1113–1136.
- Boyd, Lawrence H.–Gudmund R. Iversen 1979. *Contextual Analysis: Concepts and Statistical Techniques*. Belmont, Calif.
- Corcoran, Mary–Greg J. Duncan–Gerald Gurin–Patricia Gurin 1985. Myth and Reality: The Causes and Persistence of Poverty. *Journal of Policy Analysis and Management*, 4, 516–536.
- Duncan, Greg J. 1984. *Years of Poverty, Years of Plenty*. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- Duncan, Greg J.–Daniel H. Hill 1975. Attitudes, Behavior Patterns, and Economic Outcomes: A Structural Equations Approach. In: *Five Thousand American Families*. Vol. 3, ed. by Greg J. Duncan and James N. Morgan. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan

- Duncan, Greg J.–Jeffrey Liker 1983. Disentangling the Efficacy-Earnings Relationship among White Men. In: *Five Thousand American Families*. Vol. 10, ed. by Martha S. Hill, Daniel H. Hill, and James N. Morgan. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- Duncan, Greg J.–James N. Morgan 1981a Persistence and Change in Economic Status and the Role of Changing Family Composition. In: *Five Thousand American Families*. Vol. 9, ed. by Martha S. Hill, Daniel H. Hill, and James N. Morgan. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- — 1981b Sense of Efficacy and Subsequent Change in Earnings: A Replication. *Journal of Human Resources*, 16, 649–657.
- Elder, Glen H., Jr. 1974. *Children of the Great Depression*. Chicago: University of Chicago Press
- Five Thousand American Families: Patterns of Economic Progress*. 1974. Vol. 1, ed. by James N. Morgan et al. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- Gurin, Gerald–Patricia Gurin 1970. Expectancy Theory and the Study of Poverty. *The Journal of Social Issues*, 26, 83–104.
- Halaby, Charles W.–David L. Weakliem 1993. Ownership and Authority in the Earnings Function: Alternative Specifications. *American Sociological Review*, 58, 16–30.
- Hauser, Robert M.–Douglas K. Anderson 1991. Post-High School Plans and Aspirations of Black and White High School Seniors: 1976–86. *Sociology of Education*, 64, 263–277.
- Haveman, Robert–Isabel Sawhill 1992. The Nature, Causes and Cures and Poverty: Accomplishments from Three Decades of Poverty Research and Policy. *Focus (IRP)*, (14) Winter, 9–13.
- Hill, Martha S. 1992. *The Panel Study of Income Dynamics: A User's Guide*. Newbury Park, Calif.: Sage Publications
- Hill, Martha S. et al. 1985. *Motivation and Economic Mobility*. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- Hirschman, Albert O. 1973. The Changing Intolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development. *Quarterly of Economics*, 87, 544–580.
- Inglehart, Ronald 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, N. J.: Princeton University Press
- Katona, George–Brukhard Strumpel–E. Zahn 1971. *Aspirations and Affluence: Comparative Studies in the United States and Western Europe*. New York: McGraw Hill
- Kohn, Melvin L.–Kazimierz M. Slomczynski 1990. *Social Structure and Self-Direction*. Cambridge, Mass.: Blackwell
- Lachman, Margie E. 1985. Personal Efficacy in Middle and Old Age: Differential and Normative Patterns of Change. In: *Life Course Dynamics*. Ed. by Glen H. Elder, Jr. Ithaca: Cornell University Press
- McClelland, David C. 1961. *The Achieving Society*. New York: Free Press
- Morgan, James N. 1974. Change in Global Measures. In: *Five Thousand American Families*. Vol. 1, ed. by James N. Morgan et al. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- Olson, Mancur 1982. *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven: Yale University
- Schor, Juliet B. 1991. *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*. New York: Basic Books
- Seven Year Check on the Possible Effects of Attitudes, Motives, and Behavior Patterns on Change in Economic Status. 1976. In: *Five Thousand American Families*. Vol. 4, ed. by Greg J. Duncan and James N. Morgan. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan
- Wright, Erik O. 1993. Typologies, Scales, and Class Analysis: A Comment on Halaby and Weakliem. *American Sociological Review*, 58, 31–34.